

з аўгментатыўнымі структурамі і паўторы. Пазней у маўленні дзіцяці частотныя характарыстыкі ўжывання спосабаў моўнай рэпрэзентацыі катэгорыі згоды/нязгоды істотна змяняюцца: узрастае колькасць аўгментатыўных структур, павялічваецца колькасць сустрэчных пытанняў, ускосных спосабаў выражэння згоды/нязгоды і маналагізаваных адказаў.

Рамза Т. Р. (Мінск)

ГУТАРКОВАЕ МАЎЛЕННЕ БЕЛАРУСАЎ У ПРЫКЛАДНЫХ ДАПАМОЖНІКАХ

1. Вуснае і гутарковае маўленне. Пад *гутарковым маўленнем* (пакуль як рабочы тэрмін) разумеецца вуснае непадрыхтаванае маўленне носьбітаў літаратурнай беларускай мовы. Пазамоўнымі дыферэнцыяльнымі рысамі яго, услед за А.А. Земскай, адзначым спантаннасць, неафіцыйнасць і нязмушанасць. Відавочна, што аб’ём паняцця *вуснае* значна шырэйшае за паняцце *гутарковае*, бо ўключае ў сябе і кадыфікаванае маўленне з яго жанрамі, і дыялектнае, і прастамоўнае.

2. Выданні, праблематыка. Засяродзім увагу на некалькіх публікацыях, у якіх у той ці іншай ступені актуалізуецца пытанне *гутарковага маўлення* ў тым азначэнні, якое прапанаванае вышэй. Таму даследаванні, якія выбудаваныя на аналізе стылізаванага гутарковага маўлення з твораў мастацкай літаратуры (напр., Л.М. Шакун, А.А. Каўрус, М.В. Абабурка, А.В. Курбека, І.М. Ячмянёва, Л.С. Кныш і інш.) ці вуснага змешанага маўлення (напр., Н.Б. Мячкоўская, Г.А. Цыхун, М.І. Канюшкевіч, Г.А. Вештарт, С. Запрудскі і інш.) тут свядома не закранаюцца. Аб’ектам увагі сталі тыя выданні, высновы якіх грунтуюцца на запісах (ці часткова іх улучаюць) натуральнага маўлення беларускамоўнай інтэлігенцыі, людзей, якія выразна ўяўляюць сабе нормы кадыфікаванай беларускай і рускай моў. Па-за межамі гэтых тэзісаў застаюцца таксама манаграфічныя выданні (А.І. Падлужны, В.П. Садоўскі, Л.Ц. Выгонная і інш.), прысвечаныя вынікам эксперыментальнага даследавання гукавога ладу вуснай беларускай мовы.

2.1. “*Частотны слоўнік беларускай мовы: Гутарковая мова*” (1989), укладзены Н. Мажэйкай і А. Супруном. Складальнікі адзначаюць, што яны “не мелі магчымасці аперціся на пэўны аўтарытэтны збор вусных тэкстаў, а таксама цалкам пабудаваць слоўнік па даных запісаў вуснага спантаннага маўлення” [5, с. 4], таму эмпірычным матэрыялам для слоўніка сталі мастацкія тэксты (рэплікі з

драматычных твораў і простая мова з праявічых тэкстаў), а таксама запісы жывога маўлення (як уласна выканання, так і ўзятыя з хрэстаматыі па дыялекталогіі). Такім чынам, нягледзячы на падзагаловак слоўніка “гутарковая мова” тут больш карэктна гаварыць пра частотнасць слоў *вуснага* маўлення, г.зн. перадусім дыялектнага і стылізаванага гутарковага, што і адзначаюць самі аўтары ў дачыненні да апошняга: “гэта не сапраўдная спантанная мова, а яе імітацыя”, і ніжэй дадаюць “будзем умоўна далей называць яго [слоўніка] матэрыялы “гутарковая мова” [5, с. 5].

Разам з тым менавіта ў гэтым выданні ўпершыню найпроставяцца пытанні пра (а) вывучэнне структуры спантанна створанага тэксту, (б) дыялог на беларускай мове, (в) даследаванне тэлефонных размоў, (г) укладанне зборніка запісаў гутарковага маўлення, (д) аналіз якасных і частотных асаблівасцей лексікі такога маўлення, бо “гутарковая мова – гэта своеасаблівая мадэль мовы, у якой менш дасканалая сістэма выбару ў сінанімічных сітуацыях за кошт хуткадзуючага механізму прадуцыравання тэксту” [5, с. 12].

2.2. *Хрэстаматыя “Вусная беларуская мова”* (1990), укладзеная калектывам аўтараў, уключае тэксты дыялектнага і літаратурнага маўлення, прадстаўленыя ў спрошчанай транскрыпцыі, што дазваляе чытачу прасачыць вымаўленне розных носьбітаў беларускай мовы. Тэксты дыялектнага маўлення, сабраныя на працягу 1970-1987 гг. супрацоўнікамі аддзела эксперыментальнай фанетыкі Інстытута мовазнаўства АН БССР, адлюстроўваюць яго тагачасны стан у розных рэгіёнах краіны. Матэрыяламі для літаратурнага маўлення сталі “публічныя выступленні на радыё і тэлебачанні або чытанне ў студыйных умовах урыўкаў праявічых ці вершаваных твораў” [3, с. 13], якія выконвалі прадстаўнікі нацыянальнай інтэлігенцыі. Гэта публікацыя стала вынікам навуковага даследавання “суадносін фанетычных сістэм дыялектнай і вуснай разнавіднасці літаратурнай мовы” [3, с. 3].

Што датычыцца гутарковага маўлення, то значнасць гэтай хрэстаматыі заключаецца ў тым, што ўпершыню былі прадстаўлены тэксты, агучаныя людзьмі, якія ў штодзённым прафесійным ужытку выкарыстоўвалі беларускую мову: гэта пісьменнікі, артысты, дыктары, настаўнікі, навуковыя супрацоўнікі. Але, з іншага боку, тут адлюстравана “статычная” літаратурная мова, г.зн. не ідзецца пра ўласна гутарковае маўленне – спантаннае, нязмушанае, што ёсць аб’ектам увагі аўтара гэтых тэзісаў. Аднак вывады, да якіх прыйшлі навукоўцы адносна фанетычнага боку літаратурнай гутарковай мовы, з’яўляюцца вельмі важнымі для далейшага даследавання гутарковага маўлення ў цэлым.

Так, канстатуецца залежнасць літаратурнага вымаўлення ад той мясцовай гаворкі, якая была для моўцы роднай: “Кожны носьбіт вуснай літаратурнай мовы, а звычайна гэта выхадцы з вёскі, захоўвае пэўныя рысы дыялектнага маўлення, якое ён засвоіў у дзяцінстве” [3, с. 3]. Аўтары на ўзорных тэкстах прадэманстравалі стан літаратурнага вымаўлення, якое рэальна было на той час, і канстатавалі: “ідэал, шматразова апісаны ў мовазнаўчай літаратуры па арфаэпіі, на практыцы ажыццяўляецца рэдка. Ён вытрымліваецца толькі ў мове тых асоб, якія базісным, засвоеным у дзяцінстве вымаўленнем мелі тып дыялектнай мовы, не звязаны з дысімілятыўным аканнем. Апошняе носіць вельмі ўстойлівы характар, і яго носьбіты схільны захоўваць элементы дысімілятыўнасці на працягу вельмі доўгага часу” [3, с. 13]. Кардынальна наватарскім падаецца заключэнне А.І. Падлужнага адносна ступені варыяцый галоснага *a* (аканне і яканне) у носьбітаў літаратурнай мовы: “побач з [a] нерэдукаваным (літаратурная норма) у ненаціскных пазіцыях устойліва захоўваецца ў былых прадстаўнікоў гаворак з дысімілятыўным аканнем розная ступень рэдукцыі гэтага галоснага. Відавочна, што з-за шырокай распаўсюджанасці гэтай з’явы і шматлікасці яе носьбітаў нельга гаварыць аб ёй як проста аб адхіленні ад літаратурных норм (вылучана мною – Т.Р.). Тым больш што элементы дысімілятыўнага акання і якання пранікаюць нават у мову тых асоб, для дыялектнай асновы вымаўлення якіх яно не характэрна” [3, с. 11]. Значым, што на “стракатую карціну” ненаціскага вакалізму ў беларускіх гаворках і яго ўплыў на літаратурную мову навукоўцы ўказвалі і раней (гл., напр., артыкул А.І. Жураўскага [2, с. 28]), але толькі з пункту гледжання арталагічнай праблематыкі. Назіранні, зробленыя на аснове эксперыментальнага даследавання гукавога ладу беларускай літаратурнай мовы, дазваляюць па-іншаму паглядзець на гэту праблему. Значнасць такой высновы прадвызначыла, на нашу думку, змену навуковага стаўлення ў айчыннай лінгвістыцы да нормаў (узусу) гутарковага спантаннага маўлення.

2.3. Вучэбныя дапаможнікі “Гавары са мной па-беларуску” (2008) і “Беларуская мова? З задавальненнем!” (2010) арыентаваны на актыўнае авалодванне беларускай моваю. Першы папулярызуюе т.зв. тарашкевіцу, другі – аформлены ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй правапісу. Аўтары “Гавары са мной па-беларуску” ў прадмове ўказваюць, што падручнік адрасаваны ўсім зацікаўленым, хто хацеў бы самастойна вывучыць беларускую мову “мэтадам размоўнае практыкі” [1, с. 6], таму кніга мае і падзагалавак “Гутарковая мова ў штодзённым ужытку”. Практыкаванні скіраваны на фарміраванне маўленчых навыкаў, таму ў рубрыках “Ясь распавядае”, “Па-беларуску кажуць так”

падаюцца варыянты натуральнай жывой гутаркі. “Кароткія размовы” пададзены ў перакладзе на рускую мову (паралельна), што дае магчымасць наглядна ўбачыць розніцу ў сінтаксічнай ідыяматыцы беларускай і рускай моў. І ўсё ж правамерна сказаць, што ў гэтай кнізе паслядоўна выкарыстоўваецца вусная беларуская мова, але не гутарковая (у тым азначэнні, якое пададзена ў п.1), бо аўтары выкарыстоўваюць шмат дыялектных і аўтарскіх слоў.

Дапаможнік *Беларуская мова? З задавальненнем!*” вытраманы ў межах літаратурнай беларускай мовы ў яе гутарковым варыянце. Тут упершыню зроблена пісьмовая спроба ўвесці ў штодзённы абыходак лексему *гуртажытак* [4, с. 89] (параўн. *укр.* гуртожиток) для наймення студэнцкага інтэрната. Зроблена гэта з мэтай “пазбаўлення” слова *інтэрнат* шматзначнасці.

3. Падсумаванне. У прыкладных дапаможніках айчынных моваведаў гутарковае маўленне свядома (ці незнарок) атаясамліваецца з паняццем вуснага маўлення. Нягледзячы на адсутнасць хоць якога-небудзь корпуса запісаў непадрыхтаваных размоў носьбітаў літаратурнай беларускай мовы, навукоўцам удалося акрэсліць праблематыку і перспектывы даследавання жывога гутарковага маўлення. Першым крокам да гэтага стала ўсведамленне нятоеснасці кадыфікаваных (прадпісальных) нормаў вымаўлення і рэальнага (узуальнага) маўлення носьбітаў літаратурнай мовы. Найноўшыя дапаможнікі для замежных навучэнцаў па беларускай мове спрыяюць пашырэнню яе гутарковага варыянта.

Літаратура

1. Аляксандраў, С., Мыцык, Г. Гавары са мной па-беларуску: Гутарковая мова ў штодзённым ужытку. – М.: «Вариант», 2008. – 280 с.
2. Журавский, А. И. О некоторых различиях между письменной и разговорной формами белорусского литературного языка // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 26-36.
3. Падлужны, А.І. Уступ // Вусная беларуская мова: Хрэстаматыя / Склад. В.Р. Бурлыка і інш. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – С. 3-18.
4. Рамза, Т. Беларуская мова? З задавальненнем! Для замежных навучэнцаў. – Мінск: Выш. шк., 2010. – 310 с. – 1 электрон. апт. дыск: гук.
5. Супрун, А.Я. Прадмова // Мажэйка, Н.С., Супрун, А.Я. Частотны слоўнік беларускай мовы: Гутарковая мова: 20351 слова. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – С. 3-14.